

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ

Τριῶν εἰδῶν παράγοντες διέπουν τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας καὶ μαζί καὶ τὴν ἀγωγή. Οἱ φυσικοί, οἱ οικονομικοὶ καὶ οἱ πνευματικοὶ παράγοντες.

Στοὺς φυσικοὺς παράγοντες ἀνήκουν προπάντων οἱ γεωγραφικὲς καὶ κλιματολογικὲς συνθήκες. Ἀπὸ τίς προϋποθέσεις αὐτὲς πηγάζουν σημαντικώτατες συνέπειες, τόσο γιὰ τὴν κοινωνία, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀγωγή. Τὸ ζήτημα π.χ. τῆς ἐνδυμασίας καὶ τὸ μὲ τὴν ἐνδυμασία ἐνωμένο συναίσθημα τῆς αἰδοῦς, τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς, ἂν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τρώγῃ κρέας ἢ χόρτα ἢ μικτὴ τροφή, τὸ ζήτημα τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς κ.λπ., κανονίζονται ἀνάλογα μὲ τίς συνθήκες αὐτὲς. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, ἕνα γερμανικὸ σχολεῖο, μὲ Γερμανοὺς δασκάλους καὶ γερμανικὸ πρόγραμμα, ἔξω ὅμως ἀπὸ τὴ Γερμανία, π.χ. στὸ Βουκουρέστι, εἶναι κάτι πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ἕνα τέτοιο σχολεῖο στὸ Βερολίνο. Ὁ ξηρὸς καὶ θερμὸς καιρὸς στὸ Βουκουρέστι—ὕπάρχουν ἐποχὲς, ποὺ περνοῦν ἑκατὸ ἡμέρες χωρὶς νὰ βρέξῃ—ἢ ὑπερβολικὴ ζέστη—πολλὲς φορές, στίς 7 ἢ ὡρα τὸ πρωί, τὸ θερμόμετρο δείχνει 32 βαθμοὺς Κελσίου στὴ σκιά,—τὰ ἐρεθιστικὰ φαγητὰ (κόκκινο πιπέρι κ.τ.λ.), ὅλα αὐτὰ κανονίζουν τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας στὴ χώρα αὐτῇ. Ἡ γενετήσια ὀρμὴ, ποὺ παρουσιάζεται ἐκεῖ τόσο γλήγορα καὶ τόσο δυνατῇ, βοηθημένη ἀπὸ ἐρεθιστικὰ ἀρώματα, ποὺ κι' αὐτὰ δικαιολογοῦνται ἀπὸ κλιματολογικοὺς λόγους, ἢ ζωηρότητα στὴν ἐκδήλωση τῶν διαφόρων συναισθημάτων, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶά πάλι ἡ μεγάλη ἀπάθεια, ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τοὺς δυνατότερους ἐρεθισμοὺς γιὰ νὰ διαλυθῇ κ.τ.λ., ὅλα αὐτὰ εἶναι φυσικὰ καὶ ψυχικὰ γεγονότα, ποὺ ἐξηγοῦνται ἀπὸ φυσικὲς προϋποθέσεις, οἱ ὁποῖες ἐπιηρεάζουν σημαντικὰ καὶ τὴν ἀγωγή.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐνδυμασίας συχνὰ δὲν κανονίζεται τόσο ἀπὸ κλιματολογικοὺς λόγους, ὅσο ἀπὸ οικονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντες. Στοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς τὰ παιδιὰ μεγάλωναν γυμνά: «Σ' ὅλα σχεδὸν τὰ σπίτια τὰ παιδιὰ μεγάλωνουν γυμνά καὶ μὲ μεγάλες στερήσεις, αποκτοῦν ὅμως τέτοια μέλη τοῦ σώ-

ματός τους και τέτοιο ανάστημα που μας εκπλήσσουν. Όλα τρέφονται από τον κόρφο της μάνας τους... πολύ άργα οι νέοι δοκιμάζουν την ήδονή του έρωτα. Έτσι εξηγείται η υπερβολική ανδρική τους δύναμη. Το ίδιο και τα κορίτσια. Η νεανική τους ηλικία περνά, όπως και των αγοριών, η αύξησή τους γίνεται με τον ίδιο ρυθμό (1). Οι Έσκιμώοι, στις υπόγειες κατοικίες τους, πεταύν όλα τους τα ρούχα. Αντίθετα, η μανία των στολιδιών και της πολυτέλειας στις θερμές χώρες γίνεται άφορημή τόσο στενόχωρου και πισστικού ντυσίματος, που δε λογαριάζεται και πολύ η επίδραση του κλίματος στα ζητήματα αυτά.

Οι οικονομικοί παράγοντες δίνουν μορφή στην συγκρότηση της κοινωνίας. Και αυτό δεν παρουσιάζεται μόνο σε μεγάλους κύκλους του παλιτισμού, όπως π. χ. στη φυσική - φεουδαρχική κοινωνία του μεσαίωνα, μα παρουσιάζεται και ανάμεσα στις διάφορες διακλαδώσεις ενός οικονομικού κύκλου. Άς πάρουμε ένα σχολείο μιας μεγαλούπολης και ένα σχολείο μιας μέσης ή μικρότερης πόλης. Άλλη κοινωνία στο ένα, άλλη κοινωνία στο άλλο. Μα μαζί και άλλη άγωγή. Μια μεσαία πόλη παρουσιάζει π. χ. αυτή την εικόνα: Ένα μεγάλο μέρος των παιδιών κατάγονται από τα χωριά και η είναι οικότροφα στην πόλη ή πηγαίνουν κ'έρχονται στα χωριά τους. Είναι τα παιδιά των δασονόμων, των παπάδων και των γεωργών. Οι άστοι «πατρίκιοι» της πόλης συνδυάζουν τις περισσότερες φορές τις έμπορικές και βιομηχανικές τους επιχειρήσεις με ιδιοκτησία στην υπαίθρη χώρα (χωράφια, μύλους, δάση κ.λπ.). Ο μικροαστός της πόλης ζηλεύει τη πρόοδο του «πατρίκιου» και προσπαθεί να τον ακολουθήσει. Οι δασκάλοι και οι υπάλληλοι ανήκουν η μπαίνουν με τον γάμο τους στον κύκλο των πατρικίων ή των μικροαστών. Μόνο οι εργάτες δε μπορούν να κινηθούν και να μεταφερθούν, ούτε έξωτερικά ούτε έσωτερικά. Τα παιδιά τους δε φοιτούν στα «άνώτερα σχολεία». Εκεί κυριαρχεί πέρα ως πέρα το οικονομικό ενδιαφέρον της ανώτερης και μέσης κοινωνίας, δηλαδή των μεγάλων γαιοκτημόνων, τους έπολους συμπληρώνουν οι έμποροι και βιομήχανοι. Ανάλογες είναι και οι απαιτήσεις της άγωγής. Οι κοινωνικές αυτές τάξεις αγωνίζονται, όπως συχνά βλέπει κανείς σε μικρές πόλεις, να αποκτήσουν το γυμνάσιό τους ή το πρακτικό τους λύκειο. Οι μικρές αυτές πόλεις, που περισσότερο έχουν ανάγκη από μια Άνώτερη Πρακτική Σχολή, δεν έτλησαν ως τώρα, εξαιτίας της σύνθεσης των κατοίκων τους, που βαστά από τον 16 αιώνα, να άμφιβάλλουν στην αξία του γυμνασίου. Έτσι η άρχουσα τάξη μένει προσκολλημένη στο γυμνάσιο.

(1) Τάκιτος, Germania.

Οι ἐργάτες πάλι, μετὰ τὴν ἐπανάσταση, ζητοῦν ἐπίμονα τὴν ἴδρυσιν τῆς Ἀνώτερης Πρακτικῆς Σχολῆς. Χωρὶς κανεὶς νὰ τὸ θέλῃ, αἰσθάνεται δι' ἐκείναι πάνε δεξιὰ καὶ τοῦτοι ἀριστερά. Ἡ ἰδέα τῆς «Σχολικῆς Κοινότητος» ὅπως διαφημίστηκε στὴν Ἐγκύκλιον τοῦ Βύνεκεν (1) ἐπὶ ὑπουργίας τοῦ Χαίνιχ, πολεμιέται μὲ πάθος. Τὸ στρατοκρατικὸ πνεῦμα, βοηθούμενον ἀπὸ τὴν ἀνώτερη «κοινωνία» προσπαθεῖ μὲ ἄρθρα στὸν τύπον νὰ νελοιοποιήσῃ τὴ Σχολικὴ Κοινότητα. Τρεῖς προπάντων παλαιοὶ μαθηταὶ τοῦ Βύνεκεν ἀγωνίζονται γιὰ τὴ Σχολικὴ Κοινότητα. Ὁ ἕνας εἶναι γιὸς ἐνὸς ἐμπόρου, ὁ ἄλλος γιὸς ἐνὸς συνταξιούχου μικροῦ παλλήλου καὶ ὁ τρίτος ἐνὸς προοδευτικοῦ δημοδιδασκάλου. Τὸ μῖσος ὅμως τῆς καλῆς κοινωνίας κατευθύνεται πρὸς τὸ γιὸ τοῦ συνταξιούχου ὑπαλλήλου : Ζητᾷ αὐτὸς νὰ ἀπαλλαγῶν τὰ παιδιὰ του ἀπὸ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τέλη, τοῦ τὸ ἀρνοῦνται, ζητᾷ κληροδοτήματα γιὰ νὰ τὰ σπουδάσῃ, τὸ ἴδιο. Τὸν γιὸ τοῦ ἐμπόρου δὲν τὸν πειράζει καθόλου ἡ καλὴ κοινωνία, γιὰτὶ φοβάται γιὰ τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς τάξης. Ὅσο γιὰ τοὺς προλετάρους, τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Σχολικῆς Κοινότητος, ἡ καλὴ τάξις τὸς περιφρονεῖ μὲ τὴ φράσιν : «Αὐτοί, ἔτσι κι' ἄλλως δὲν πάνε σὲ τέτοιο σχολεῖο».

Ἄλλη εἶναι ἡ εἰκόνα, ποὺ παρουσιάζει τὸ σχολεῖο τῆς μεγαλοπόλης. Ἄς πάρωμε ἕνα τέτοιο σχολεῖο τοῦ δυτικοῦ Βερολίνου: Ὅλα σχεδὸν τὰ παιδιὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ μοντέρνα ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος. Ἀπαίσιος ἐγωισμὸς, φωροπερηφάνεια, ἀκαταδεξιὰ, νὰ, ποιὲς εἶναι οἱ ἰδιότητες τῶν παιδιῶν ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κατάστασιν τῆς τάξης αὐτῆς. Ὅπως τὰ παγώνια τοῦ μύθου πέφτουν ἀπάνω στὴν κάρια, ποὺ τόλμησε νὰ παραβληθῇ μ' αὐτὰ, ἔτσι κι' αὐτὰ πέφτουν ἀπάνω σὲ κάθε νέο μαθητὴ, ποὺ ἔρχεται στὴν τάξιν τοὺς καὶ ἀνήκει σὲ ἄλλη κοινωνικὴ τάξιν, ἀκόμα καὶ στοὺς ἀριστοκράτες τῆς ἐπαρχίας, γιὰ νὰ τὸν παραδώσουν σὲ λίγο στὴν κοινὴ περιφρόνησιν. Καὶ συχνά, ἡ ὑπεροψία αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀδυναμίας, τῆς ἐπιπολαιότητος, τῆς ἀτέλειας καὶ ἀνοησίας, ποὺ κυριαρχοῦν στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν αὐτῶν καὶ ὄχι σπάνια καὶ ἐξουδετέρωσιν τῆς οἰκονομικῆς τοὺς ἀστάθειας, ποὺ τὴν αἰσθάνονται βαθεῖα, ὅταν μάλιστα ὁ πλοῦτος τοὺς δὲν στηρίζεται σὲ ἀκίνητη ἰδιοκτησία, μὰ εἶναι κινητὲς ἀξίες, ποὺ ὑφίστανται ἀξιομειώσεις καὶ

(1) Γουσταβὸς Βύνεκεν. Ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ σχολεῖου «Ελευθερὴ Σχολικὴ Κοινότητα Βίκερσντορφ» στὴ Θυριγγία. Ἐχρημάτισε Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ἰπουργείου Παιδείας τῆς Πρωσίας στὴν πρώτη δημοκρατικὴ Κυβέρνησιν τῆς Γερμανίας. Τότε ἔβγαλε καὶ τὴν παραπάνω ἐγκύκλιόν του. Βλέπε καὶ τὸ ἔργον του «Σχολεῖο καὶ Νεολαία» μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν Μ. Παπαμαθῶρα. Ἐκδοτ. Οἶκος Κοντσεμάρη—Ἀθήνα. Σ. Μ.

είναι εκτεθειμένες στο διεθνή οικονομικό πόλεμο. «Ἐλευθερίες, μὰ ὄχι ἐλευθερία», «Συντηρητική, ὄχι ριζοσπαστική μεταρρύθμιση», «Προσαρμογή στις νέες συνθήκες τῆς ζωῆς, ὄχι ὁμῶς δλότελα νέους πειραματισμούς», νά, ποιά εἶναι τὰ σύνθηματα ἑνός τέτοιου σχολείου, πού καί μ' ὄλα αὐτά, στή νοοτροπία τοῦ σχολείου τῆς μικρῆς ἐπαρχιακῆς πόλης παρουσιάζονται ὡς μπολσεβικικά. Ὅσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀπόσταση τῶν δύο αὐτῶν κοινωνικῶν τάξεων, τόσο ἐχθρικά στέκονται ἡ μιὰ ἀπέναντι στήν ἄλλη.

Οἱ πνευματικοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν τήν κοινωνία προπάντων μέ τῆ μορφή κληρονομημένης ἰδεολογίας.

Ἡ κοινωνία, μέ τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς, μεταδίνει στή νεολαία τήν ὡς τότε δική της ἐξέλιξη. Ἡ νεολαία δηλαδή περνᾷ ὅλες τίς φάσεις τῆς περασμένης ἐποχῆς. Μεγάλα, ἰδιότυπα πνευματικά δημιουργήματα, καθωρισμένα ἀπό οικονομικῆς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς τους, ἐξακολουθοῦν νά ἐπηρεάζουν τήν ἀνθρωπότητα διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους στή ζωὴ τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ, κληρονομεῖ τήν προτίμηση τῆς Λατινικῆς γλώσσας (Βαυαρία, Βυρτεμβέργη), πού τήν ἐνθαρρύνει καί ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία πάλι κυριαρχεῖ στις χῶρες τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Νορβηγία ὁμῶς π. χ., πρὸς τήν ὁποία πολὺ ἀργὰ ἐπορεύθη ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἔχει, ὅσο ξέρω, ἕνα μόνο Λατινικὸ σχολεῖο.

Ἡ Σουηδία, ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες ἡ «Γαλλία» τοῦ Βορρά, ἔβαλε στὰ σχολεῖα της ἐδῶ καί λίγα χρόνια τήν ὑποχρεωτικὴν διδασκαλία τῆς γερμανικῆς γλώσσας στή θέση τῆς γαλλικῆς καί ἔτσι ἐπῆρε νέα θέση ἀπέναντι στις γερμανικῆς πνευματικῆς ἀξίες. Τὸ Ἀννόβερο, πού ἀπὸ τὰ 1714 ὡς τὰ 1837 βρισκόταν κάτω ἀπὸ Ἀγγλικὴ διαίκηση, ἔδινε τήν πρώτην θέσιν στὰ ἀνώτερα του σχολεῖα στήν ἀγγλικὴν γλώσσα, ἐνῶ στὰ ἄλλα του σχολεῖα τήν πρώτην θέσιν εἶχεν ἡ γαλλικὴ γλώσσα. Ἡ βασικὴ οικονομικὴ αἰτία τῶν φαινομένων μπορεῖ σιγὰ-σιγὰ νά σήσῃ, ἡ πνευματικὴ ὁμῶς παράδοση ἐξακολουθεῖ νά ἐπηρεάζῃ.

Οἱ ἴδιες σχέσεις ἰσχύουν καί στις διάφορες Ἐκκλησίες. Πάντοτε οἱ θρησκευτικῆς κρίσεις εἶναι φαινόμενα παράλληλα μέ οικονομικῆς κρίσεις. Ἡ ἀνώτερη ἱεραρχία, πού στερεώνει τήν Ἐκκλησία, προσαρμόζεται στήν οικονομικὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας. Στὸν μεσαίωνα εἶναι φεουδαρχικὴ, στή νεώτερη ἐποχῇ εἶναι κεφαλαιοκρατικὴ. Ἡ ἰδεολογία ὁμῶς ἐξακολουθεῖ νά ἐπενεργῇ, ἀκόμα καί ὅταν ἔχει σβῆσει ἡ ἀρχικὴ της δύναμη. Τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸ γάμο, γιὰ τὸν πλοῦτο, γιὰ τήν πολιτικὴν ἐξουσία, πού εἰπώθησαν καθαρὰ γιὰ μιὰ καταστροφὴ τοῦ κόσμου πού ἐπρόκειτο νά ἐρθῇ, ἐξακολουθοῦν νά ἐπηρεάζουν τοὺς ἀνθρώπους καί σὲ ἐποχές,

που ή συνειδηση της οικονομικής ευστάθειας είναι δυνατή. Ο τρόπος του Δουθήρου για τον κίνδυνο, που διέτρεχε τὸ ἔργο του ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῶν γεωργῶν, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα ἀκόμα νὰ συγκινῆ τοὺς προτεστάντες στὴ σχετικὴ προσευχή: «Μιά ἡσυχία καὶ σιωπηρὴ ζωὴ νὰ ζῶμε μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ...». Στὶς δεισιδαιμονίες μάλιστα καὶ στοὺς μύθους ἐξακολουθεῖ στὸ ὑποσυνείδητό μας νὰ ἐνεργῆ ἡ παράδοση τῆς εἰδωλολατρίας, σὰν μιὰ παραγκωνισμένη θρησκεία τῶν φυσικῶν δυνάμεων: Ὁ ἴριθμός 13 καὶ σήμερα τροιάζει καὶ μερικoὺς ἀκόμα, που λέγονται μορφωμένοι, ὕστερα ἀπὸ χιλιάδες χρόνια που τὸ σεληνιακὸ ἔτος ἀντικαταστήθηκε ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ ἔτος καὶ ἔπαυσε ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου μὲ 13 «μῆνες».

Κατὰ πόσο θὰ ἦταν δυνατό, νὰ ἐξηγήσωμε καὶ τὴν «πνευματικὴ» αὐτὴ κληρονομία ὀλιστικά, εἶναι ἓνα ζήτημα που δὲν θέλω νὰ τὸ ἐξετάσω ἐδῶ. Ἡ ἐξέτασή του ἄλλωστε θὰ μὰς ὠδηγούσε σὲ ἓνα κουραστικὸ παιχνίδι ἐννοιῶν. Διότι, ὁ μὲν ὄπαδὸς τοῦ δισμοῦ θὰ θελήσῃ νὰ συνεχίσῃ τίς παράλληλες κατευθύνσεις τῆς σκέψης του σὲ ἀτελείωτο μῆκος, ὁ δὲ ὄπαδὸς τοῦ μονισμοῦ ποτὲ δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ξεχωρίσῃ ὕλη καὶ πνεῦμα.

Ὅσοσο δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν ἀντικρούσῃ ἓνα συμπέρασμα, που δγάζει ὁ Barth στὴν «Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς»⁽¹⁾ του σχετικά μὲ τὴ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση: «Ἡ μεταρρύθμιση, λέει, κατὰ τοὺς μαρξιστῆς, δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς δυνατοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρά εἶναι, λέγουν, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἀστικής τάξης, ἡ ὁποία, ὅπως ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴ φεουδαρχικὴ τάξη, ἔτσι θέλει νὰ ἐλευθερωθῆ καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχία, καθὼς ἐπίσης εἶναι, λέγουν, ἡ συνέπεια τῆς οικονομικῆς ἀπληστίας τῶν ἡγεμόνων τῶν χωρῶν, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν κρατικοποίησιν τῆς περιουσίας τῶν ἐκκλησιῶν ἤθελαν νὰ ἀξήσουν τὴν περιουσία τοῦ κράτους καὶ τὴ δική τους. Σύμφωνα μ' αὐτά, ἡ θρησκευτικὴ Μεταρρύθμιση ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀπὸ τὴ Βενετία, τὸ Μιλάνο, τὴ Γένοβα, τὴ Φλωρεντία, που στὸν 14 αἰῶνα ἦταν δυνατῆς καὶ πλούσιες πόλεις, μὰ που δὲν εἶχαν καμμιά ἐπιθυμία γιὰ τὴ διόρθωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνο φαίνεται καθαρὰ ὁ παραλογισμὸς τῆς μαρξιστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορία».

Πρῶτα-πρῶτα πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι κοινωνικο-θρησκευτικὰ κινήματα στὴν Ἰταλία, που εἶχε προσδεύσει πολὺ οικονομικά, παρατηροῦνται ἀπὸ τὸν 11 αἰῶνα. Π.χ. τὰ αἰτήματα τοῦ Ἀρνόλδου τῆς Brescia, τὰ τάγματα τῶν ζητιάνων τῶν Δομινικανῶν

(1) 3 καὶ 4 ἐκδοσὴ, σελ. 36 συν.

καὶ Φραγκισκανῶν, οἱ ἀποστολικοὶ ἀδελφοὶ (Σεγαρέλλι, Ντόλ-
ταινο) καὶ ἔτσι συνέχεια ὡς τὶς ἡμέρες τοῦ Σαβοναρόλα. Ὡστε,
ὅταν θέλη κανεὶς, μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ εἰπῆ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ
μεταρρύθμιση ἀρχισε ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Μόνο ὅτι ἡ Παπικὴ Ἐκ-
κλησία κατῴρθωσε πάντα, ἢ νὰ καταπνίγη τὰ κινήματα αὐτά,
ἢ νὰ τοὺς δίνει τὴν κατεύθυνση, ποῦ ἤθελε καὶ ποῦ τὴν ἐσύμ-
φερε, ὅπως π. χ. στὸ κίνημα τῶν ζητιάνων μοναχῶν. Ἄλλωστε,
λίγο ἔλειψε νὰ γίνῃ τὸ ἴδιο καὶ στὴ γερμανικὴ μεταρρύθμιση.
Φτάνει νὰ θυμηθοῦμε τὶς ἐπανελημμένες προσπάθειες τοῦ Με-
λάγχθωγα νὰ δώσῃ στὴ Μεταρρύθμιση τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν
παλιὰ Ἐκκλησία.

Ἡ ἀντιμεταρρύθμιση μάλιστα πέτυχε τὴν τροπὴ αὐτὴ ἀφοῦ
ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήσῃ πρῶτα στὶς οἰκονομικὰς ἀξιώσεις
τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων (στὴν Αὐστρία, στὴ Βαυαρία, στὴν
Ἰσπανία, στὴ Γαλλία). Ἄν ἡ τροπὴ αὐτὴ δὲν ἐφθασε ὡς τὸ
τέλος, πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσωμε στὶς κλιματολογικὰς συνθήκες
καὶ στὴν πνευματικὴ παράδοση τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ἐπίσης
πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσωμε στὴν τεράστια δύναμη τῶν οἰκονο-
μικῶν συνθηκῶν, ποῦ παρουσιάστηκαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, καὶ ποῦ
ἦταν μεγαλύτερη, παρὰ στὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸν 11—15 αἰῶνα.
Πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση, ποῦ ἀπλώθηκε σὲ
ὅλη τὴν Εὐρώπην ἐξαιτίας τοῦ ἀμέτρητου μεταλλικοῦ χρήματος,
ποῦ ἐπλημμύρισε τὴν ἤπειρο. Ἀκόμα πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ
ἀνακάλυψη νέων ἐμπορικῶν γραμμῶν καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ
κέντρου τοῦ ἐμπορίου στὶς ἀκτὲς τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ.

Οἱ χώρες, ποῦ οἰκονομικὰ καὶ πνευματικὰ ἀνήκουν στὸ με-
σαίωνα, μένουν πιστὲς στὴν παλιὰ Ἐκκ. Ἐκκλησία. Οἱ χώρες τῆς
δὀρειας καὶ βαλτικῆς θάλασσης, μαζὶ μὲ τὶς χώρες τοῦ Ἀτλαν-
τικοῦ τρέπονται πρὸς νέους δρόμους.

Ἀκόμα ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησιμονοῦμε τὸ χαρακτῆρα τῶν
νοτίων λαῶν. Δὲν πρέπει νὰ λησιμονοῦμε τὴν παράδοσιν τῆς
Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ποῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν Ρω-
μαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ἀκόμα δὲν πρέπει νὰ λησιμονοῦμε μὲ πόσῃ
ἐπιτηδειότητῃ ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία ἐκμεταλλεύθηκε καὶ τὴν
ἐθνικὴν ἰδέαν τῆς Ἰταλίας γιὰ θρησκευτικοὺς σκοποὺς.

Ἔτσι, μὲ μὴ ἀπλή, ἐπιπόλαιη ἐξέτασιν τῶν οἰκονομικῶν δυ-
νάμεων ποῦ ἐπενεργοῦν σὲ κάθε θρησκευτικὴ κρίση, τὰ κατὰ-
φερε ὁ Barth νὰ κηρύξῃ παράλογον ὅλη τὴ μαρξιστικὴ θεωρίαν,
ἐνῶ ἀκριβῶς ἡ θαυότερη ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἐπικυρώνει τὴν
μαρξιστικὴν θεωρίαν (ὅπως π. χ. τὸ ἐρευνᾷ ὁ Καούτσκυ).

Ἡ ἰδεολογία, ποῦ δημιουργεῖται σὲ τέτοιαις οἰκονομικὰς κρίσεσι,
ἐπηρεασμένη πάντοτε καὶ ἀπὸ τὴν ἰδεολογίαν προηγουμένων
παρομοίων κρίσεων, ἀποκρυσταλλώνεται σὲ ἓνα αὐστηρὸ σύστη-

μα και εξακολουθεί διαμέσου των αιώνων να επηρεάζει την κοινωνία, ώσπου νέες κρίσεις να δημιουργήσουν νέες ιδεολογίες. Οι νέες όμως αυτές κρίσεις επηρεάζονται από πνευματικά συστήματα προηγούμενων εποχών. Πολλές φορές μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, που να παραμορφώνονται ολότελα. Έτσι θα μπορούσε κανείς να παραδεχθεί ότι, μια εργασία, που θα αναλάβαινε να εξετάσει τους νόμους της εξέλιξης του ανθρώπινου γένους, θα μπορούσε να ωφελήσει στη διαμόρφωση των ίδιων των οικονομικών παραγόντων, καθώς και της κοινωνίας και της αγωγής. Με το πνεύμα αυτό ο Φρειδερίκος Έγγκελς είπε μια φορά⁽¹⁾ τα σοβαρά λόγια ότι: «Οι άνθρωποι γίνονται κύριοι της κοινωνικότητάς τους. Οι ξένες αντικειμενικές δυνάμεις που εξουσίαζαν ως τώρα την ιστορία, μπαίνουν κάτω από τον έλεγχο των ανθρώπων. Μόνο από κει και πέρα δημιουργούν οι άνθρωποι συνειδητά την ιστορία τους».

«Αν έχω δίκιο ο Έγγκελς με τον ισχυρισμό του αυτόν, τότε βρισκόμαστε σε μια κρίσιμη καμπή της ανθρωπότητας. Έχουμε τότε την τύχη μας στα χέρια μας και μπορούμε να διαμορφώσουμε απ' αρχής τη ζωή.

Στο επίπεδο της αγωγής τούτο σημαίνει. Μεμιάς πέφτουν οι σκοποί, που μας επέβαλλε μια ταξική αγωγή. Τώρα, στη θέση του σκοπού αυτού ξεπηδά ο απόλυτος σκοπός του άπλου, του καθαρού ανθρώπου σαν τέτοιου. Ο σκοπός «του άπλου ανθρώπου» δε σημαίνει ότι πρέπει να γυρίσωμε πίσω στον πρωτόγονο άνθρωπο. Δε σημαίνει ότι πρέπει να καταργήσωμε τις μηχανές και να γυρίσωμε πίσω στη βιομηχανία του χεριού. Αλλά σημαίνει ότι πρέπει να υπερνικηθώ το σημερινό ξέσχισμα του ανθρώπου, και ότι δεν πρέπει οι μηχανές να εξουσιάζουν τον άνθρωπο, αλλά ο άνθρωπος τις μηχανές. Βέβαια δεν πρέπει να καταργηθώ ή διαφοροποίηση της εργασίας, μη πρέπει να ολοκληρωθώ ψυχολογικά. Πρέπει να στηριχθώ απάνω στο συναίσθημα της υποχρέωσης, που έχει ο κάθε άνθρωπος απέναντι του συνόλου. Λοιπόν, όχι οπισθοδρόμηση από ένα συναισθηματικό όνειροπόλημα, όπως ζητά ο Ρουσσώ, προς την λατρεία του «πρωτόγονου και άγριου», παρά επανάκτηση της αρμονίας και του ένιαίου της ζωής όπως την είχαν οι «άγριοι», πάντα όμως απάνω σε διαφορετική βάση, απάνω σε διαφορετικό επίπεδο ζωής.

Απλός και ένιατος είναι ο σκοπός της αγωγής στους πρωτό-

(1) Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, σελ. 34.

γονους λαούς, π. χ. τῶν κυνήγων, τῶν γεωργῶν. Τὰ παιδιὰ βλέπουν τίς κινήσεις τῶν χεριῶν τῶν μεγάλων στίς διάφορες ἐργασίαις καί τίς μιμούνται καί αὐτά. Ἀπό μικρὰ μαθαίνουν νά χειρίζονται τὰ γεωργικά ἐργαλεῖα καί τὰ ὄπλα, καί μόνα τους, αὐτόματα, παίρνουν τή θέση τῶν μεγάλων ὅταν φθάσῃ ὁ καιρός. Ἡ εἰκόνα αὐτῆ ἀλλάζει λίγο αὐτοῦς ποιμενικοῦς λαούς. Ἡ κτηνοτροφία εἶναι μιὰ τέχνη πῶς πολύπλοκη. Ἐκτός ἀπό τὸ ἐπιδέξιο χέρι, χρειάζεται ἐκεῖ καί πείρα, ξυπνάδα καί λίγη δεισιδαιμονία. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἡσαῦ καί τοῦ Ἰακώβ μᾶς δείχνει πῶς ἡ λεπτότερη, ὑπολογιστικώτερη φύσις, τοῦ Ἰακώβ, ὀδηγημένη ἀπό τὴ μητέρα του, ξεπερνᾷ τὸν ἀπλό, τὸν ἴσιο καί μεγαλύτερο ἄδερφό. Καί τὰ παιδιὰ τοῦ Ἰακώβ εἶναι κίβλας πῶς μορφωμένα, μὲ καλοὺς τρόπους. Κάνουν ἐμπόριο καί κερδίζουν χρήματα, ἐνῶ ὁ Ἡσαῦ καί ἡ γενιά του, πολὺ καιρὸ ἀκόμα, μένει στὴν πρωτόγονη κατάστασις. Ἔτσι γλήγορα ἔρχεται ἀνάμεσα τοὺς μιὰ διαφοροποίηση τῆς ἀγωγῆς. Τὰ παιδιὰ τοῦ Ἰακώβ, ἐκτός ἀπὸ τὴν ποιμενικὴ τέχνη, πῶς φυσικὰ πρέπει ἀκόμα νά μαθαίνουν, σὰν κληρονόμοι περιουσίας καί ἰδιοκτήτες, πρέπει νά μορφωθοῦν καί νά γίνουν καλοὶ ὀδηγοὶ τοῦ λαοῦ, καλοὶ ἔμποροι καί καλοὶ παπάδες. Ὅποιος μπορέσῃ νά ἐξαπατήσῃ τὸν ξένον ἔμπορο, θά ἀποχτήσῃ τὴ μεγαλύτερη ἐχτίμησις. Τοῦ Ἡσαῦ πάλι τὰ παιδιὰ καί οἱ ἐγγονοί, σιγά-σιγά παραμελοῦν τὸ κυνήγι γιατί εἶναι κοπιαστικὴ δουλειὰ καί χωρὶς μεγάλο κέρδος, καί γίνονται λησταί μὲ «ἵπποτικὴ» ἀνατροφή: Περιφρόνησις στὴν ἐργασία, ἐχτίμησις τῆς ληστείας, τῆς βίας, τῆς κατεργαρίας καί τῆς σωματικῆς δυνάμεως γιὰ τὴν πάλῃ καί τὸ δρόμο. Καί στίς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις δημιουργεῖται μιὰ «εὐγενικὴ τάξις» μὲ τὴ δική της ἠθικὴ ἢ καθιερωμένη, μὲ δικούς της σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς γιὰ τὴν διατήρησις τῆς γενιᾶς τους, ἀντίθετα πρὸς τοὺς φτωχοὺς, πῶς κάνουν τίς βαρεῖες δουλιές καί δουλεύουν στοὺς πλούσιους ἔμπορους. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ποιμένα, πῶς συχνὰ συνδυάζεται μὲ τὴ ληστρικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὸν ὀργανισμό τῶν σκηνιτῶν, ἀπὸ τὸ ἐνστικτὸ τῆς αὐτοσυντήρησις, ξεπηδᾷ ἕνα ὀργανωμένο κοινωνικὸ κύμα, πῶς μὲ τὴν κατάκτησις καί τὴν ὑποδούλωσις τῶν ἀδύνατων δημιουργεῖται ἀξίως, πῶς δὲν μπορούσε νά τίς δημιουργήσῃ μὴ εἰρηνικὸ-οἰκονομικὸ τρόπο. Τώρα παρουσιάζεται καί καθαρότερος ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τῆς ἀρχούσας αὐτῆς γενιᾶς, πῶς πρέπει νά διαφέρῃ ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς τῶν ἀρχομένων. Ἀναλόγως μὲ τὴν γέννησις τῶν «πολιτειῶν» αὐτῶν, ἡ ἀρχουσα ἀνώτερη τάξις κρατεῖ στὰ χέρια της τὴν πολιτικὴ δυνάμη. Πολεμικὴ τέχνη, πανουργία, διοργάνωσις τῆς κοινωνίας μὲ βάση τὴν κοινότητα τῶν σκηνιτῶν καί μὲ τὴν περιφρόνησις καί τὴν καταπίεσις ὄλων ἐκείνων πῶς ἀσχολοῦνται

σὲ ἐμπορικὲς δουλείες (Περσίαι, Σπάρτη). Ὅσο ἐξακολουθοῦν οἱ κατακτήσεις, ὅσο προπάντων ἐξακολουθεῖ τὸ θαλασσινὸ ἐμπόριο καὶ ἡ πειρατεία, καὶ ὅσο προσδεύει ἡ βιομηχανία μὲ τὴν οἰκονομικὴ ὑποδοῦλωση ποὺ φέρνει, ἀλλάζει καὶ τὸ ἰδανικὸ τῆς ζωῆς καὶ μετατρέπεται σὲ ἰδανικὸ τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐπιχειρηματία, ὁ ὁποῖος ἀποφεύγει τὸν πόλεμον καὶ τὴ βία, ὡς βάνουσα μέσα, μὰ ποὺ μὲ τὸ χρήμα τοῦ ἐνσικιάζει τοὺς ἀπολίτιστους λαοὺς γιὰ νὰ πολεμοῦν γι' αὐτὸν παίρνοντας μισθὸ (Ἀθήνα, Καρχηδόνα, Ρώμη). Ἀνάλογα τώρα μὲ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ διαμορφώνεται καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς: Σὲ πολιτείες μὲ τὴν ἀρχουσα τάξην τῶν μεγάλων γεωκτημόνων ἡ ἀγωγή ἐπιδιώκει νὰ μορφώσῃ συντηρητικὸς ἀριστοκράτες, κηφήνες. Σὲ πολιτείες πάλι μὲ θαλασσινὸ ἐμπόριο καὶ βιομηχανία, ἡ ἀγωγή ἐπιδιώκει νὰ μορφώσῃ τὸν ἱκανὸν ἔμπορον. Ἀργότερα, στίς πολιτείες τῶν εὐγενῶν καὶ ἀριστοκρατῶν μπαίνει ἡ βασιλεία. Τώρα τὰ μορφωτικὰ ἰδανικὰ διακόσμοῦνται μὲ ἀδελφικὰ καὶ δουρικὰ στοιχεῖα. Ἡ θρησκεία τώρα προσθέτει τὸ ἰδεολογικὸ χρῖσμα τῆς κατάστασης αὐτῆς γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν θεϊκὴν τῆς προέλευσιν.

Στὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ μας, ὁ Λούθηρος ἔβαλε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς κατάστασης αὐτῆς. Ὁ Λουθηρανισμὸς ἔγινε τὸ ἰδεολογικὸ περιχάλυμμα τῆς πολιτείας τῶν μεγάλων γεωκτημόνων μὲ τοὺς εὐγενεῖς ἐπὶ κεφαλῆς. Ὁ Καλβινισμὸς ἔγινε τὸ περιχάλυμμα τῶν βιομηχανικῶν καὶ τῶν θαλασσινῶν πολιτειῶν. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφὲς ἀνταποκρίνονται στίς οἰκονομικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς τους: Ὁ Καλβινισμὸς ἀκολουθεῖ τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον τῆς Βόρειας θάλασσας καὶ τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ὁ ἀπόλυτος Λουθηρανισμὸς ἀκολουθεῖ τοὺς συντηρητικὸς ἔμπορους τῆς Βαλτικῆς θάλασσας. Τέλος ὁ Καθολικισμὸς ἀνταποκρίνεται στίς οἰκονομικὰς συνθήκας τῶν χωρῶν τῆς Μεσόγειας θάλασσας. Ἔτσι ἡ πολιτικο-οἰκονομικὴ κατάστασις παίρνει παντοῦ ἓνα θρησκευτικὸν περίβλημα. Ἀνάλογα μ' αὐτὸ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς στὴ Λουθηρανὴ Πρωσσία διατυπώνεται στὴν ἐποχὴ τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ 1ου ἀπάνω σὲ ἐμποριοκρατικὴν βάση, ὡς «Πρῶσσος χριστιανός, ντυμένος μὲ πρωσικὰ χρώματα». Ὁ σκοπὸς μάλιστα αὐτὸς τῆς ἀγωγῆς ἴσχυε στὸν καιρὸ τοῦ παραπάνω βασιλεῖα χωρὶς διάκρισιν γιὰ τοὺς ἀριστοκράτες καὶ τὸ λαὸν, ἐνῶ ὁ Φρειδερίκος ὁ Μεγάλος δὲν ἤμποροῦσε πιά νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν ἑνιαῖον αὐτὸ σκοπὸν καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήσῃ μπροστὰ στὴν ἀντίδρασιν τῶν εὐγενῶν. Ἔτσι, ἡ ἰδέα τῆς μόρφωσης τοῦ λαοῦ, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ παρουσιάζεται δειλὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ 1ου, καταπνίγεται πάλι ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἀνώτερων τάξεων καὶ ἀπὸ τότε κατόρθωσε μόνον σιγά-σιγά νὰ ἐπιβληθῇ καὶ μὲ ἀδιάκοπον ἀγῶνα.

Τὸ ἐμπορικὸ Ἐπιμελητήριον τοῦ Ἀαχέν παραπονιέται ἀκόμα στὰ 1854 ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοίτησης στὸ σχολεῖο καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ὡρῶν τῆς ἐργασίας μᾶς γεννήθηκε ὁ φόβος πὼς ἡ κατάστασις αὐτὴ θὰ ἔχη δυσάρεστα αποτελέσματα στὶς κατώτερες λαϊκὲς τάξεις». Μὲ τὸ χωρισμὸ αὐτὸ τῆς μόρφωσης σὲ μόρφωσιν τῆς ἀρχουσας τάξης καὶ μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, μὲ διαφορετικοὺς σκοποὺς ἢ καθιεμιὰ, ὅπως γίνεται στὴ Γερμανία στὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου καπιταλισμοῦ, σχετίζεται καὶ ὁ χωρισμὸς τῆς ἐργασίας σὲ ἐργασία τοῦ κεφαλοῦ καὶ ἐργασία τοῦ χεριοῦ, σὲ διανοητικὴ καὶ χειρωνακτικὴ ἐργασία. Ἀνώτερη μόρφωσις καὶ Πανεπιστήμιον, γλῶσσαις καὶ ξέναις λέξεισι ἀνήκουν μόνον στὴν ἀνώτερη τάξιν. Χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ ἡ ἀπλή ἀνάγνωσις καὶ γραφὴ ἀνήκουν στὶς κατώτερες τάξεις.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἄλλαξε λίγο στὴ Γερμανία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου καπιταλισμοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἀπόπειρα τῆς μεταρρύθμισις τοῦ σχολείου μὲ βάσιν τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τὴ διαγραφὴν ἀπὸ τὰ προγράμματα τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, ποὺ «ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη ἀποτελοῦν ἓνα ὑποπτό μέρος τῆς νέας διδασκαλίας» κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Πάουλεν, δὲ μπόρεσε νὰ σταθῇ πολὺ καιρὸ. Ἡ κατάστασις εἶχε προχωρήσει λίγο πέρα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλλου. Ὡστόσο ὁ χωρισμὸς τῆς μόρφωσης ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύῃ. Τὸ ἀνώτερον σχολεῖο ἀνταποκρινόταν στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, διότι τοῦ ἔδινε καλοὺς ἐμπόρους καὶ μηχανικοὺς καὶ γι' αὐτὸ ἔδρουσε καὶ τὸ Πρακτικὸ Λύκειον καὶ τέλος τὴν Ἀνώτερη Πρακτικὴ Σχολή, ὅπου τῶρα πιά μπήκαν θρησκευτικὰ καὶ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, τὰ ἀθεα. Τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον ὅμως ἔμεινε μὲ τὸ ὑπερβολικὸν βάρος τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ 1ος ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὴ θρησκείαν τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ τὸ συναίσθημα τῆς ὑποταγῆς πρὸς τὴ Μοναρχίαν, ποὺ τὴν εἶχε θέσει ὁ Θεὸς στοὺς ἀνθρώπους. Ἔτσι τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον ἔμεινε ἓνα σχολεῖον, ποὺ ἔδινε μόνον τίς ἀπαραίτητες πρακτικὰς γνώσεις, γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ τρῶφιμὸς του νὰ γίνῃ ἓνας χρήσιμος ἐργάτης, μὲ τὴν ὀργάνωσίν του ὅμως καὶ τὸ σύστημα τῆς ἐργασίας του ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὸν τρῶφιμον κάθε δυνατότητα νὰ προχωρήσῃ λίγο παραπέρα. Γιατί τὰ εἰδικὰ ἐπιμορφωτικὰ σχολεῖα, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ἦταν ἀνάγκη νὰ γίνουσι, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ πετύχῃ ὁ καπιταλισμὸς καλύτερη ποιότητα τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας. Ὅτι τῶρα, καὶ ἡ μόρφωσις τῶν κοριτσιῶν κανονίζετο ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξης. Ὅτι γιὰ τὸ «λαὸν» ἰσχυαν οἱ ἴδιοι σκοποὶ τῆς μόρφωσης, τόσο γιὰ τοὺς ἀνδρες ὅσο καὶ γιὰ τίς γυναῖκες. Ὅτι τὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ μπορούσαν νὰ

συνεκπαιδεύονται, αφού βέβαια και η μηχανή και το εργοστάσιο δεν κάνουν σχεδόν καμιά διάκριση ανάμεσα σε άρρενες και θήλειες. Ότι όμως η κόρη της ανώτερης τάξης έπρεπε να σπουδάζει σαν κούκλα, να μορφώνεται χριστιανικά, συναισθηματικά και αισθητικά. Ότι έπρεπε να είναι ακριβοθώρητη, για να την ποθούν έτσι περισσότερο, όλα αυτά είναι ζητήματα, που δε μπορούμε εδώ να τα εξετάσουμε ένα-ένα.

Και τώρα φτάνουμε στη νέα εποχή. Ας θυμηθούμε τώρα τα λόγια του Ένγκελς, που αναφέραμε παραπάνω: «Οι ξένες, αντικειμενικές δυνάμεις, που έξουσίαζαν ως τώρα την ιστορία» είναι για την Παιδαγωγική τα οικονομικά συμφέροντα των τάξεων, που χρησιμοποιούν τη μόρφωση για να διατηρήσουν τη δύναμη της κυριαρχίας τους. Που δε μπορούν να δεχθούν μια αληθινή δημοκρατικοποίηση της μόρφωσης, ένα αληθινό ένιατο σχολείο, ένα αληθινό ανθρωπιστικό ιδανικό της αγωγής, γιατί τότε τερπιλλίζουν τον ίδιο τον έαυτό τους.

Την στιγμή, που θα εξαφανισθή ο χωρισμός και η διαφορά της εκτίμησης ανάμεσα στην εργασία του κεφαλιού και την εργασία του χεριού, την ίδια στιγμή γκρεμίζεται ο μπαμπούλας της ανώτερης τάξης, πέφτει το πρόσχημα, που μεταχειρίζεται τώρα για να είναι τάχα ο δόηγος του λαού. Οι άνθρωποι θα γίνουν κύριοι της κοινωνικής τους κατάστασης, ένα πράγμα, που υπήρχε ασύνειδα στην εποχή των πρωτόγονων ανθρώπων. Η άρμονική ανάπτυξη όλων των ανθρώπων, η μόρφωσή τους για τα προβλήματα της εποχής, πρέπει πιά, ύστερα από ένα χιλιόχρονο χωρισμό της Παιδαγωγικής σε Παιδαγωγική νικητών και νικημένων, αρχόντων και αρχομένων, καπιταλιστών και προλεταρίων, γεωκτημόνων και δουλοπαροίκων, πρέπει να πραγματοποιηθή με μια Παιδαγωγική του καθαρού ανθρωπισμού, που εκτιμά και προάγει όλες τις ικανότητες του ανθρώπου, που χρησιμοποιεί όλες τις ικανότητες για το καλό της κοινωνίας. «Οι άνθρωποι θα γίνουν κύριοι της κοινωνικής τους κατάστασης». Μπορεί να περάσουν αιώνες ώσπου να γίνει η φράση αυτή πραγματικότητα. Βρισκόμαστε όμως στην πόρτα της εποχής αυτής. Γιατί μέσα στο σκοπό της αγωγής, που θέτει σε όλες τις χώρες το προλεταριάτο, περιέχεται η πραγματικότητα, που καθορίζει το μέλλον: Ότι δηλαδή, ο άρμονικά μορφωμένος άνθρωπος πρέπει να νικήση τον οικονομικά καθορισμένο ταξικόν άνθρωπο.

Η συνείδηση της ταξικής Παιδαγωγικής, που εκδηλώνεται από την μια με τον πόθο προς ανώτερους παιδαγωγικούς σκοπούς, και από την άλλη με τη θέληση να διατηρήση τον παλιό χωρισμό της μόρφωσης, ανάμεσα στην άρχουσα και την άρ-

χόμενη τάξη, γεννήθηκε σχεδόν σύγχρονα με τή δημιουργία τής συνείδησης τής τάξης που παιδαγωγεί και τής τάξης που παιδαγωγείται, γύρω από τὰ μέσα του 19 αιώνα. Τὴν ἴδια όμως ἐποχή, που ἡ τρομαγμένη ἀνώτερη τάξη ἐκρατικοποιοῦσε τὸ σχολεῖο με τὸ σκοπὸ νὰ διατηρήσῃ τὴ σχέση αὐτῆ τής ἐπιβολῆς καὶ τής ὑποταγῆς, που τὴν ὤριζε ὁ Θεός, τὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ βλέπουν σοφοὶ κοινωνιολόγοι, στὴ θέσῃ τοῦ χωρισμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα.

Τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ τὴν ἀγωγή τὴν ἐξετάζουν γιὰ πρώτη φορά ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς στὸ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο στὰ 1847:

«Μήπως καὶ ἡ ἀγωγή σας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία; Δηλαδή ἀπὸ τίς κοινωνικὲς συνθήκες, που μέσα σ' αὐτὲς παιδαγωγεῖτε καὶ ἀπὸ τὴν ἀμεση ἢ ἔμμεση ἐπέμβαση τής κοινωνίας με μέσο τὸ σχολεῖο κ.τ.λ. Οἱ κομμουνισταὶ δὲν καταπολεμοῦν τὴν ἐπίδραση τής κοινωνίας ἀπάνω στὴν ἀγωγή. Ἀλλάζουν μόνο τὸν χαρακτήρα τής. Ἀπομακρύνουν τὴν ἀγωγή ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τής ἀρχουσας τάξης».

Καὶ ἀνάμεσα στὰ μέτρα, που συσταίνει τὸ Μανιφέστο γι' αὐτό, ὡς δέκατο καὶ τελευταῖο ὀρίζεται: «Δημόσια δωρεὰν ἐκπαίδευση ὅλων τῶν παιδιῶν. Ἀπαγόρευση τής ἐργασίας τῶν παιδιῶν στὰ ἐργαστᾶσια με τὴ μορφῆ, που γίνεται σήμερα. Συνδυασμὸς τής ἀγωγῆς με τὴν ὄλικὴ παραγωγή κ.τ.λ.».

Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα διατυπώνει ὁ Μάρξ στὸ «Κεφάλαιο» τὸ παιδαγωγικὸ του πρόγραμμα ἀκριβέστερα καὶ ζητᾶ ἀπὸ τὴν ἀγωγή τοῦ μέλλοντος τὸν συνδυασμὸ παραγωγικῆς ἐργασίας με γυμναστικὴ καὶ διδασκαλία. Καὶ λέει ὅτι αὐτό «δὲν εἶναι μόνο μιὰ μέθοδος γιὰ τὴν αὐξηση τής κοινωνικῆς παραγωγῆς, παρὰ εἶναι ἡ μοναδικὴ μέθοδος γιὰ τὴ μόρφωση ἀνθρώπων ἀναπτυγμένων πολύμερα».

«Ἀγωγή εἶναι ἡ ἀνανέωση τής Κοινωνίας». Ἔτσι γράφει στὴν «Ἱστορία τής Παιδαγωγικῆς» ὁ κοινωνιολόγος καὶ παιδαγωγὸς τής Λιψίας Παῦλος Barth, που τὸν ἀναφέραμε καὶ παραπάνω. Μ' αὐτὸ πέτυχε τὴν πιὸ σύντομη καὶ πιὸ χτυπητὴ ἐκφραση τής σχέσης ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ τὴν ἀγωγή.

Ἡ οἰκογενειαρχικὴ κοινωνία βρῆκε στὸ Κράτος τὸ στήριγμα τής ζωῆς τής καὶ τοῦ περιεχομένου τής. Στὸ Κράτος βρῆκε ἕνα τεῖχος γιὰ νὰ στηρίξῃ ἀπάνω τὸ ἱερὸ δικαίωμά τής: «τὴν ἀπεριόριστη νόμιμη κληρονομία κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας». Ἡ γῆ, που στὴν παλιὰ ἐποχὴ ἀνῆκε στὴν ὀλότητα, στὸ γένος, μεταβάλλεται στὴν ἐποχὴ τής οἰκογενειαρχικῆς μορφῆς τής κοινωνίας σὲ ἰδιοκτησία. Με τὴ μεταβολὴ αὐτὴ ἀρχίζει ἡ δημιουργία τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ἡ πολιτικὴ κατάληψη τοῦ εἰσφοῦς καταργεῖ

κάθε ἐλεύθερη γῆ και δημιουργεῖ τὸ μονοπώλιο τῆς ἀκίνητης περιουσίας. Μαζί δημιουργεῖται ἡ δυνατότητα τοῦ κέρδους χωρὶς ἐργασία. Μαζί μὲ ὅλα αὐτὰ ἐρχεται και τὸ κέρδος τοῦ ἐμπορίου και τῆς μικροβιομηχανίας τοῦ σπιτιοῦ.

Σύγχρονα μ' αὐτὰ ἀρχίζει και ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυκτῶν θησαυρῶν και μεταλλείων. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ ἀργύρου τοῦ Ράμελσμπεργκ, 920 τὸν ἀριθμὸ, και στὸν καιρὸ τους τὰ πλεονεκτήματα τῆς Εὐρώπης, ἐξασφαλίζουν τὴν κυριαρχία τῶν ἡγεμόνων τῆς Σαξονίας. Ἀκόμα και στὴν ἐποχὴ τῆς Θρησκευτικῆς Μεταρρύθμισης, ὁ Φρειδερίκος ὁ Σοφὸς εἶναι ὁ μόνος κυβερνήτης, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ διοροδοκεῖται, και ἐπειδὴ ἔχει πολλὰ χρήματα και μπορεῖ νὰ πλερώνῃ τακτικά, ὑποβάλλει και ὑποψηφιότητα διαδόχου τοῦ θρόνου.

Μὲ τὰ μεταλλεῖα συνδυάζεται και τὸ ἐμπόριο τῶν δασικῶν προϊόντων και τῶν σιτηρῶν. Κοντὰ στὰ μεταλλεῖα πάλι τοῦ χάλυθα ἐρχονται και τὰ ἀνθρακωρυχεῖα. Οἱ πρῶτες βλες, οἱ χρήσιμες στὴν κοινωνία, γίνονται μονοπώλια στὰ χέρια ἰδιωτῶν. Ἡ χώρα τοῦ Ἄρεμπεργκ ἐζήτησε νὰ πουλήσῃ στὰ 1828 στὸ Πρωσικὸ Κράτος τὰ δικαιώματά της ἀπάνω στὰ δάση της και τὰ βουνά της γιὰ χίλια τάλληρα. Τὸ Πρωσικὸ Κράτος ἀπέκρουσε τὴν προσφορά. Οἱ Δούκες ὁμοῦς τοῦ Ἄρεμπεργκ, ἀπὸ τὰ ἴδια βουνά και ἀπὸ τὰ 1866 ὡς τὰ 1913 ἐκέρδισαν 21 ἑκατομμύρια χρυσὰ μάρκα.

Τέλος ἐδημιουργήθηκαν τὰ μονοπώλια τοῦ ἐδάφους, τῶν ὀρυκτῶν θησαυρῶν και ἀκατεργάστων ὀλικῶν, τῶν διαφόρων ἐργαλείων και μηχανῶν, τῶν μέσων συγκοινωνίας κ.τ.λ. Ἐνῶ ὁμοῦς τὰ παλιὰ μονοπώλια ἐγνώριζαν μερικοὺς περιορισμοὺς, ἀργότερα παραμερίσθηκαν αὐτὰ ὁλότελα. Τὰ μονοπώλια τῆς ἀστικής κοινωνίας, μετὰ τὴ συντριβὴ τῆς οἰκογενειαρχικῆς μορφῆς τῆς κοινωνίας (στὴ Γερμανία ἀπὸ τὰ 1850), ἔφτασαν στὸν ἀνώτερο βαθμὸ τῆς ἀνάπτυξής τους, βοηθημένα ἀπὸ τὴ μηχανικὴ πρόοδο τοῦ νεώτερου καπιταλισμοῦ.

Ἐφόσο μονοπωλοῦνται οἱ παράγοντες αὐτοί, ποὺ εἶναι ὠφέλιμα στὴν ὁλότητα—στὰ χρόνια μας ὄχι πιὰ ἀπὸ άτομα, μὰ ἀπὸ μεγάλους ὀργανισμοὺς, τράστ κ.τ.λ.—δηλαδὴ ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ τάξη, εἶναι φυσικὸ ἡ ἀρχουσα αὐτὴ τάξη νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν κατάστασιν αὐτὴ τῶν πραγμάτων και νὰ τὴν παρουσιάσῃ ὠφέλιμη, ἠθικὴ και σύμφωνη μὲ τὴ θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Και μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ διαφοροφώνεται και ἡ ἀγωγὴ. Ὅχι ὅτι ὑπάρχει πάντα ἓνα ἀνάλογο συνειδητὸ παιδαγωγικὸ πρόγραμμα τῆς τάξης αὐτῆς. Ὅχι! Συνήθως οἱ δυνάμεις αὐτὲς τῆς κοινωνίας ἐπιδρῶν, χωρὶς οἱ φορεῖς τους νὰ ἔχουν συνειδησὴ τῆς ἀποστολῆς τους. Ἔτσι, ὁ ἐπιθεωρητὴς, ποὺ ἐδῶ και 20

χρόνια ἔδωσε τῇ συμβουλῇ σ' ἓνα νεαρό καθηγητὴ, ποῦ ἀπασχολιόταν μὲ τὴν ἀριστερὴ πολιτικὴν, ὅτι καλύτερα θὰ ἔκανε νὰ παντρευόταν, δὲν εἶχε θέβαια κακὸ στό νοῦ του. Δὲν αἰσθανόταν τὸν ἑαυτὸ του ὄργανο τῆς ἐκμεταλλεύτριας ἀνώτερης τάξης, ἦταν ὁμως ἀληθινὰ τέτοιο ὄργανο ἀπὸ τὸ περιβάλλον του, ποῦ κανόνιζε καὶ κατεύθυνε τὴ «φιλόανθρωπο» δράση του.

Ὅσο τώρα ἡ δύναμη αὐτῆ τῆς ἀρχουσας τάξης στηρίζεται ἀπάνω σὲ φεουδαρχικὴ βάση, στὴ μεγάλη δηλαδή ἐδαφικὴ ἰδιοκτησία, στὴν κατὰκτησὴ καὶ τὴ στρατοκρατία, τόσο βάνουσα καὶ ἐχθρικὰ ἐπηρεάζει τὴν ἀγωγή καὶ τὸ σχολεῖο. Αὐτὸ προπάντων φαίνεται καθαρὰ στὴ Γερμανικὴ χώρα, ἀνατολικὰ τοῦ ποταμοῦ Ἑλβα. Ὅσο ὁμως ἡ γῆ εἶναι χωρισμένη σὲ ἀπάνω—κάτω ἴσα μερίδια ἀνάμεσα στοὺς γεωργούς, ὅσο πὺδ λίγη βιομηχανία κάρβουνοῦ καὶ σίδηρου ὑπάρχει, τόσο πὺδ δημοκρατικὴ καὶ πὺδ ἐνιαία διαμορφώνεται ἡ διδασκαλία στὰ σχολεῖα γιὰ ὅλους τοὺς κατοίκους. Αὐτὸ φαίνεται προπάντων στὶς νοτιοδυτικὲς χώρες τῆς Γερμανίας. Μάλιστα μιὰ τέτοια δίκαιη καὶ λογικὴ κατανομὴ τῆς ἀγωγῆς γιὰ ὅλο τὸ λαό, ἡ χρησιμοποίησις ὅλων τῶν ἱκανῶν στοιχείων, ἡ διευκόλυνσις τῆς ἀγωγῆς καὶ μόρφωσις σὲ ὅλους τοὺς πολίτες εἶναι συμφέρον νὰ γίνῃ καὶ γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ ὑποστηρικθῇ καὶ ἀπὸ καπιταλιστικὰ κράτη, ἐφόσο ἐννοεῖται δὲν βαρύνονται ἀπὸ φεουδαρχικὰ ὑπολείμματα.

Ἐφόσο ὁμως τὰ μονοπώλια βρίσκονται σὲ γερὰ χέρια, τείνει ἡ ἀγωγή νὰ διατηρήσῃ αὐτὸ τὸ χάσμα ἀνάμεσα σὲ ἰδιοκτῆτες καὶ ἀκτῆμονες. Τότε ὑπάρχουν σχολεῖα γιὰ πνευματικὴ ἐργασία καὶ σχολεῖα γιὰ χειρωνακτικὴ ἐργασία. Σχολεῖα γιὰ εἰδικούς τεχνίτες γιὰ ἀνώτερες δουλειὲς καὶ σχολεῖα γιὰ ἐργάτες τοῦ Τάβλορ γιὰ κατώτερες δουλειὲς.

Καὶ ἀπάνω ἀπὸ ὅλα τὰ σχολεῖα εἶναι γραμμένο τὸ σύνθημα: Ἐλεύθερη ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων. Ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος. Ἐλεύθερος ὁ δρόμος σὲ κάθε ἱκανό. Εἶναι ὁμως θέβαιο ὅτι ἀπὸ πολλὰ ἄτομα ὑπερπηδοῦνται τὰ τεῖχη ποῦ ὑψώνονται ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς τάξεις. Πάντα ὁμως τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ἴδιο: Ἡ προσπάθεια τοῦ «νεόπλουτου» νὰ μὴ ξεχωρίζῃ ἀνάμεσα στὴ νέα τάξη, ποῦ μπῆκε, καὶ νὰ σέβεται τὰ ἔθιμά τῆς. Καὶ τὸ δικαίωμα τῆς προσωπικότητος; Αὐτὸ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ πλοῦτου εἰς βάρος τοῦ λαοῦ ἢ καὶ ἑξῶν λαῶν. Τὸ δικαίωμα τῆς προσωπικότητος δὲ βρίσκοταν σὺν πόθῳ νὰ ἐργασθῇ ὁ καθένας γιὰ τὴν δλότητα. Ἡ τύχη τοῦ Φρειδερίκου Λιστ εἶναι τυπικὸ παράδειγμα. Ἡ «ἐλεύθερη ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων» σημαίνει αὐξήσις τῆς πολυτέλειας τῶν λίγων καὶ ἀπαθλίωσις τῆς μάζας τοῦ λαοῦ. Ἡ δυστυχία τῆς Ἰρλανδίας, τῆς

Αιγύπτου καὶ τῶν Ἰνδιῶν ἀποτελοῦσαν ὡς ἔδω καὶ λίγον καιρὸ τὸ πῶς μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ἀπάνω στὴν ὁποία ἦταν γραμμέ-
να μὲ χρυσὰ γράμματα τὰ παραπάνω ὄρατα συνθήματα.

Ὅλα ἀποβλέπουν στὸ πῶς νὰ διατηρηθοῦν τὰ μονοπώλια τῆς ἀρχουσας κοινωνικῆς τάξης. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη γί-
νονται ἀνεκτὲς μόνο ἐφόσο δὲν ζημιώνουν τὸν σκοπὸ αὐτό. Ὑποστηρίζονται ἐφόσο τὸν προάγουν καὶ διώκονται ἐφόσο τὸν
πολεμοῦν. Στὴ Γαλλία, καὶ σήμερα ἀκόμα, τιμωρεῖται ὁ δάσκα-
λος ποὺ θὰ μιλήσῃ ἐνάντια στὸ κρασί. Μπορεῖ τὸ πολὺ νὰ μιλή
γενικῶς γιὰ τὸ ἀλκοὸλ, ὄχι ὁμως γιὰ τὸ κρασί. Ἀντίθετα, στὶς
Ἠνωμένες Πολιτεῖες τὸ κεφάλαιο κατάλαβε πόσο ἡ ἀπαγόρευση
τοῦ οἴνοπνεύματος ὠφελεῖ τὴν παραγωγή. Ἐκεῖ μπορεῖ ὁ κα-
θένας νὰ μιλά ἐνάντια στὸ οἴνοπνευμα, δὲν μπορεῖ ὁμως νὰ
μιλά γιὰ τοὺς φόρους, τὶς ἐπιτάξεις κλπ. Ἔτσι ἀλλάζουν μόνο
τὰ θέματα στὶς διάφορες χώρες, τὸ πνεῦμα ὁμως εἶναι σὲ ὅλες τὸ
ἴδιο. Ἡ διατήρηση δηλαδὴ τῶν μονοπωλίων τῆς ἀρχουσας κοινο-
νικῆς τάξης. Στὴ Γερμανία πάλι προσπαθοῦν νὰ συγκαλύψουν τὸν
ἐκμεταλλευτικὸ χαρακτήρα τῆς παλιᾶς κοινωνικῆς διάταξης μὲ
θηρησκευτικά, ἢ, καλύτερα ἐκκλησιαστικά-δογματικά περιβλήματα
τὰ ὁποία, φυσικά, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ κανένα νὰ ἀγγίξῃ. Καὶ ὁμως,
ὅσο σιγὰ-σιγὰ προχωρεῖ ἡ ἐξέλιξη καὶ φαίνονται μέσα στὴν κοι-
νωνία καθαρὰ οἱ τάσεις, ὄχι μόνο νὰ γίνουν τὰ μέσα τῆς παρα-
γωγῆς κοινὸ χτήμα, μὰ ἀκόμα καὶ νὰ διαρρυθμισθῇ λογικὰ ἡ
κατανάλωση, καὶ στὴ θέση τοῦ ἀλογοῦ παιχιδιοῦ τῶν δυνά-
μεων, ποὺ πάντα προκαλεῖ τὶς μεγάλες οἰκονομικὲς κρίσεις,
νὰ μπῆ ἡ λογικότητα καὶ ἡ τάξη ἐνὸς ὁμαδικοῦ νοικοκυριοῦ,
ὅσο, λέγω, φαίνονται οἱ τάσεις αὐτές, τόσο πιὸ καθαρὲς γίνονται
οἱ παιδαγωγικὲς δυνάμεις, ποὺ διέπουν τὴ νέα κοινωνία. Χωρὶς
ἄλλο, ὁ νόμος περὶ τεχνικῶν συμβούλων τῆς 4 Φεβρουαρίου
1920 φανερώνει μιὰ τέτοια δύναμη τῆς νέας κοινωνίας. Ὁ Karl
Korsch λέγει στὸ ἔργο του «Δικαιῶμα ἐργασίας τῶν τεχνικῶν
συμβούλων» (1): Στὴν ἐκλογή τῶν τεχνικῶν συμβούλων κάθε
ἐργοστασίου βρήκαμε τὴ μόνη θέση, μὲ τὴν ὁποία, στὴν ἐργα-
τικὴ νομοθεσία τῶν νικημένων χωρῶν, δημιουργεῖται μιὰ νέα
μορφὴ τοῦ δικαιώματος τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐργάτη στὴ δια-
κηση τῆς ἐργασίας, ἐνὸς δικαιώματος, ποὺ μπορεῖ στὴν πράξη
νὰ εἶναι ἀσήμαντο, μὰ ποὺ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ νόμο». Δὲν
εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδειχθῇ ἡ σημασία τοῦ νόμου περὶ τεχνικῶν
συμβούλων γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἐπιδιώξεις τῶν σοσιαλιστικῶν
κομμάτων, γιὰ τὰ λαϊκὰ πανεπιστήμια καὶ, ἀκόμα καθαρότερα,

(1) Vereinigung internationaler Verlagsanstalten. Berlin 1922,
σελ 105.

για τὰ Δημοτικά σχολεία. Ἀκόμα καὶ ὁ νόμος περὶ παιδικῶν δικαστηρίων τοῦ 1928 θὰ ἔχη ἐπίδραση ἀπάνω στὴν ἀγωγὴ, ἀφοῦ δυὸ πάρεδροι τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ θὰ εἶναι αἵρετοὶ καὶ θὰ ἐκλέγονται ἀπὸ τὶς ἐνώσεις τῶν νέων.⁽¹⁾ Φαίνεται ἄλλωστε καθαρὰ ὅτι, τὸ νόμο αὐτό, καθὼς καὶ στὸν προηγούμενο, ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται ἡ παιδαγωγικὴ σκέψη.

Οἱ νόμοι αὗτοι θάβηκαν μέσα ἀπὸ τὴν πάλῃ τῆς παλιᾶς οἰκογενειαρχικῆς κοινωνίας μετὰ τὴν νέα προσωπικὴ κοινωνία. Ἀποτελοῦν ἓνα συμβιβασμὸν. Ἄμποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν γιὰ μιὰ ἀνώτερη μηχανοποίηση τῶν ἀνθρώπων, γιὰ ἓνα καλύτερο ρατσισμὸ τῆς ἐργασίας, μποροῦν ὅμως καὶ νὰ ἀποδοῦν ἢ ἀπαρχὴ ἑνὸς νέου ἀνθρωπισμοῦ. Αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς ἐφαρμογῆς τους. Σ' αὐτὸ θὰ συμβάλῃ πολὺ καὶ ἡ δύναμις τῶν ἐργαζομένων, ποὺ ἀποβλέπει στὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος.

Ἄς καταλάβουμε τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν κοινωνία καὶ τὴν ομάδα. Κοινωνία εἶναι μιὰ λογικὴ ἔννοια. Ὁ Cunow, στηριζόμενος στὸν Marx, ὀρίζει ὅτι «κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι μιὰ συμβίωση καὶ σύμπραξις τῶν ἀνθρώπων, ὑπὸ ὁρισμένες οἰκονομικὲς συνθήκες, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση γενικῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν» (*). Ὁμάδα ὅμως εἶναι μιὰ μεταφυσικὴ ἔννοια. Ἡ ομάδα δὲν εἶναι ὀργάνωση πραγμάτων, ἀλλὰ ὀργάνωση ἀνθρώπων. Ὅχι ὅμως ἀναγκαστικὴ ὀργάνωση, ἀλλὰ ἐσωτερικὴ, ἐλεύθερη, ἀληθινὰ «ὀργανικὴ». Προϋπόθεση τῆς δημιουργίας ὁμάδας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους εἶναι ὅτι, ἡ θέλησή τους πρέπει προηγουμένως νὰ δεχθῆ τὴν ἀπόφαση γιὰ θυσίες, γιὰ ἔργα. Ἡ ομάδα δὲν εἶναι τίποτα ρευστό, ποὺ θὰ χυθῆ ἀπὸ κανένα μυθικὸ θεὸ μέσα στὰ δοχεῖα τῶν πιστῶν, ὅπως νομίζουν ὁ Στάινερ καὶ ὁ Βύνκεν; ἡ ομάδα γεννιέται ἀπάνω στὸ ἔργο, ἀπάνω σ' ἓνα κοινωνικὸ γεγονός. Ἀλλὰ μόνο τότε, ὅταν τὸ ἔργο εἶναι ἔργο ὄλων, ὅταν τὸ ἔργο εἶναι ἔργο ἐξυπηρετικὸ τῶν ἀνθρώπων. Σὲ ἓνα καπιταλιστικὸ ὅμως ἔργο δὲ μπορεῖ νὰ δημιουργηθῆ ὁμάδα. Ἴσως ὅμως ὁ νόμος περὶ τεχνικῶν συμβούλων γίνῃ ὁ δρόμος γιὰ τὴ δημιουργία ὁμάδας, ἴσως! Αὐτὸ θὰ γίνῃ ὅταν ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ ὁμαδικὴ πράξις ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὴν ἴδια προθυμία, ἀφοσίωση καὶ ἀγάπη. Ἡ παιδαγωγικὴ πρέπει νὰ διαπερνᾷ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἐχουμε ἀπὸ τὴ μιὰ τὸν «συνειδητὸ ἀνθρώπου», τὴν προσωπικότητα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ομάδα. Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ ομάδα εἶναι οἱ δύο πόλοι τῆς παιδαγωγικῆς ἐργασίας τοῦ μέλλοντος, τῆς ὁποίας

(1) Herbert Ruscheweyh : Das deutsche Jugendgericht, ἐν «Neue Erziehung». Ἀπρίλιος 1928, σελ. 100 συν.

(2) Cunow : Die Marx'sche Geschichts-Gesellschafts- und Staatstheorie Bd. I, σελ. 248.

βάση θά είναι ή παραγωγική εργασία μέσα στο πλαίσιο μιανής Σχολικής κοινότητας. Έτσι δημιουργείται τὸ σχολεῖο τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ζωῆς. Έτσι δημιουργείται ή ομάδα τῶν γονέων, μαθητῶν, δασκάλων, σάν ἀνθρώπων, πού ἀσχολοῦνται στοῦ ἴδιου ἔργο τῆς ἀγωγῆς. Έτσι δημιουργείται ή ομάδα τῶν σχολείων, σάν τήν ἐνωση ὄλων ἐκείνων, πού ἐνωμένοι σ' ἕνα λαό, ἐργάζονται γιά τὸ ἴδιο ἔργο. Έτσι τέλος δημιουργείται ή ομάδα τῶν λαῶν, σάν τή συνθεση ἑλῆς τῆς ἀνθρωπότητας, πού ἐπιδιώκει τὸ ἴδιο ἔργο.

Καὶ ὅπως ή ομάδα είναι ὁ ἕνας πόλος, ἔτσι είναι ή προσωπικότητα ὁ ἄλλος πόλος. Ὅχι ὅμως προσωπικότητα με τὸ νόημα τῆς ἐπιδιώξης ἑνός ὀρισμένου σκοποῦ. Ὅχι: προσωπικότητα με τὸ νόημα τῆς ἐγωιστικῆς ἐπιβολῆς, τῆς κυριαρχίας καὶ καταπίεσης ἄλλων. Ἀλλὰ προσωπικότητα με νόημα τῆς δυνατῆς αὐξησης ὄλων τῶν δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου πρὸς ἐξυπερέτηση τῆς ομάδας. Τώρα πιά δὲ θά μορφώσωμε σύμφωνα με ἕνα ὀρισμένο πρότυπο, οὔτε θά ἀποβλέπωμε πρὸς ἕνα ὀρισμένο σκοπό. Τώρα δὲ θά ἐπιδιώκωμε νὰ μορφώσωμε οὔτε τὸν ἀνθρωπο τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου οὔτε τὸν σιωπηρὸ ὑπήκοο, πού ἦταν τὸ ἰδανικὸ τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ βου, οὔτε τὸν χριστιανὸ Γερμανό. Παρὰ ἀγωγή ἀπὸ δῶ καὶ πέρα είναι, νὰ βοηθήσωμε τὸ παιδί νὰ βρῆ τὸν ἑαυτό του. Νὰ φθάση στοῦ ἀληθινό, τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς του. Ἀγωγή είναι ή βοήθεια πρὸς αὐτοανακάλυψη. Είναι βοήθεια, πού ἐρχεται ἀπὸ ὀλόκληρη τήν ομάδα, ἀπὸ τοὺς ἐνήλικους, πού τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς είναι ή ἀποστολή τους. Θά μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε: Ὁ ἀνθρωπος είναι ὁ σκοπός. Μπορεῖ ὅμως αὐτὸ νὰ είναι σκοπός; Μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἀποτελέση τῆ μήτρα, πού μέσα πρέπει νὰ ἀποτυπωθῆ ὁ πηλὸς τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ὅπως γινόταν ὡς τώρα με τήν παραπάνω ἀγωγή τῶν προτύπων; Ὁ, μὰ αὐτὸ ἦταν ἀληθινὴ ἀναρχία! Μία ομάδα χωρὶς τήν ἐννοια τῆς ἀξίας! Ἐνας ἀνθρωπος χωρὶς τῆ σφραγίδα τῆς ἀξίας του! Ἐνας ἀνθρωπος φιλοσοφικά μόνο νοητός! Μία ἰδέα τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας! Αὐτὸ κοινωνιολογικά δὲ μπορεῖ νὰ σταθῆ πουθενά! Σ' αὐτὸ ἀντιφάσκει κάθε ἐμπειρία! Έτσι φωνάζουν μερικοὶ ἐνάγνια στοῦν σκοπὸ τοῦ καθαρὸ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως θά καταλάβῃ πῶς, τέτοιες ἐκφράσεις τῆς ἀγανάκτησης, δταν μάλιστα παρουσιάζονται σάν «πορίσματα» τῆς ἐπιστήμης, είναι προϋποθέσεις τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού μ' αὐτῆς προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τήν ταξικὴ κοινωνία. Ὁ ἀπροκατάληπτος ὅμως ξέρει ὅτι, τὸ νὰ εἶσαι ἀνθρωπος δὲν είναι καλοῦπι. Τὸ νὰ εἶσαι ἀνθρωπος είναι περιεχόμενο, είναι ή ἀνώτερη ἀξία. Τὸ νὰ εἶσαι ἀνθρωπος θά πῆ νὰ μπῆς στοῦ ρέμα, πού δημιουργεῖται ἀπὸ κάθε χωριστὸ ἀν-

θρωπο ανεξάρτητα από κοινωνικές τάξεις.

Γι' αυτό δὲν σημαίνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἀκοινωνῆτοι ὅταν ὁ καθένας ἐπιτύχῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς βαθύτερης φύσης του. Γιατί τὸ ρέμα αὐτό, ποῦ μέσα μπαίνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἦταν καὶ εἶναι τὸ ἴδιο, τὸ ρέμα τῆς ἀνθρωπότητος διαμέσου τῶν αἰώνων.

Γι' αὐτὸ καὶ ἀπορίκτομε κάθε ἀξία, ποῦ θὰ μᾶς τεθῆ ἀπέξω γιὰ τὴν ομάδα. Οἱ ἄλλες ομάδες, ποῦ δημιουργοῦνται μὲ τὸ χῦσιμο τοῦ φρονήματος ἀπέξω καὶ ἀπὸ πάνω, αὐτὲς χρειάζονται τέτοιες ἀξίες: τὴν ἀνθρωποσοφία, τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα ἢ κίτι τέτοιες διδασκαλίες. Τὰ μέλη ὁμῶς τῶν ομάδων αὐτῶν μένουν μέσα στὴν ομάδα μόνο ἐφόσο μποροῦν καὶ πίνουν ἀπὸ τὸ φρόνημα, ποῦ τοὺς χύνουν ἀπέξω. Ὅταν ὁμῶς ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὴ μαγεία αὐτῆ, τὸ μόνο ποῦ μποροῦν νὰ κάνουν εἶναι νὰ θυμῶνται τὴν ἰκανότητά τους νὰ πίνουν. Εἶναι θέβαια καλλιεργημένοι ἄνθρωποι, μὰ μ' αὐτὸ ὄχι καὶ κοινωνικοί. Κάθε ἐξωτερικὸς σκοπὸς, καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι ὁ ψηλότερος καὶ εὐγενέστερος, καταστρέφει τὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς, νοθεύει τὸ ἱερὸ νόημά της.

Ἔτσι, τὸ ἰδανικόν, ποῦ ἐμεῖς θέτομε, ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε πολιτικὴ δέσμευση, ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε τάξιν, εἶναι τὸ ἰδανικόν τοῦ καθαροῦ ἀνθρωπισμοῦ. Τὸ ἰδανικόν αὐτὸ εἶναι ἡ κληρονομία, ποῦ μᾶς ἄφησε ὁ Λέσσιγκ καὶ ὁ Χέρντερ, ὁ Γκαίτε καὶ ὁ Σπλερ, ὁ Κάντ καὶ ὁ Φίχτε, προπάντων ὁμῶς ὁ Πισταλότοι Ὅχι «ἀρχαῖο ἑλληνισμὸς», τὸ ἰδανικόν αὐτὸ τῆς προκεφαλαιοκρατικῆς νοστορίας, ποῦ μ' αὐτὸ οἱ κλασσικοὶ μᾶς προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν τὸν ἀνθρωπισμὸ στὴν ἀριστοκρατία τῆς Σπάρτης καὶ τὸν ἀστισμὸ τῆς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ λογαριάζουν τὸν οικονομικὸ καθορισμὸ τῆς κοινωνίας. Ὅχι «ἀρχαῖο ἑλληνισμὸς», μὰ τὴν «προσωπικότητα», ποῦ εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς νέας οικονομικῆς ἐποχῆς, τῆς ἐποχῆς τῆς κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Τῆς ἐποχῆς, ποῦ κάθε χωριστὴ προσωπικότητα τάσσεται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν δλότητα. Τῆς ἐποχῆς, ποῦ τὸ «Ἐγὼ» καὶ ἡ «Κοινωνία» βρίσκονται σὲ μιὰ ἀρμονικὴ σύνδεση καὶ ἀλληλοεξάρτηση. Ὅσο πιὸ σκληρὴ γινόταν ἡ μηχανοποίηση κάθε ἀνθρώπινης σκέψης καὶ μόρφωσης στὸν καιρὸ τοῦ μεγάλου καπιταλισμοῦ, τόσο πιὸ δυνατὰ αἰσθάνονταν μερικοὶ παιδαγωγοὶ τὴν ἀνάγκη νὰ γυρίσουν πίσω στὴν ἐποχὴ τῆς ἀρμονικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν πρότυπα τέτοιας ζωῆς στὴν ἐποχὴ τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων. (1) Ἐμεῖς δὲν πᾶμε πρὸς τὰ πίσω. Μπροστὰ μᾶς θέτομε τὴ φωτεινὴ εἰκόνα τοῦ μέλλοντος. Θέλομε τὴ θεραπεία τῶν δεινῶν μᾶς, τὸν ἀρμονικὸν ἄνθρωπο, τὸν καλὸν ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο!

(1) Ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς θὰ σκέφτεται χωρὶς ἄλλο τὸν Rousseau. Σ. Μ.